

KÁRMÁN GÁBOR

Kísérlet a misztikus alapú külpolitikára?

Bengt Skytte útja a Rákócziakhoz 1651–1652

In memoriam Petri Sahin-Tóth

1651 októberében a Rákóczi-család felső-magyarországi birtokaira illusztris vendég érkezett. Bengt Skytte, Duderhoff bárója, a svéd államtanács tagja tette tiszteletét a fejedelmi családnál. Bár királynője meghatalmazását nem hozta magával, hosszas megbeszéléseket folytatott Rákóczi Zsigmonddal, később – útját Erdély felé folytatván – magával a fejedellemmel, II. Rákóczi Györggyel is. A svéd báró a következő év februárjában indult tovább – Havasalföldön keresztül – Konstantinápolyba.

Skytte utazása egyáltalán nem ismeretlen a magyar történettudomány számára: majd minden, a korszakkal foglalkozó munka – szinte kötelességszerűen – megemlíti. Személye már csak azért is megkerülhetetlen, mert Krisztina királynőnek küldött levelei a Rákóczi család tagjaival folytatott beszélgetésekről a korszak erdélyi külpolitika-történetének leg részletesebb forrásai. Skyttének – állítása szerint – mind Rákóczi Zsigmond, mind a fejedelem hosszasan ismertette terveit és a rendelkezésükre álló lehetőségeket is.

Egyes kérdések azonban máig nem tisztázottak. A kortársak – különösen a Rákócziakkal szembenálló, ám a bécsi udvarban befolyással rendelkező csoportok – szilárdan hittek abban, hogy Skyttét a svéd királynő küldte nemhivatalos követségbe. Nils Runeby svéd eszmetörténész egy 1963-as cikkében azonban egészen más kontextusba helyezte a svéd báró utazását. Rekonstrukciója szerint Skytte nem királynője akaratából, hanem teljesen önszántából ment Erdélybe, és inkább Comenius és köre, mint Krisztina befolyásolta politikai céljainak megválasztásában. Jelen dolgozat célja egyrészt a svéd történész – a magyar szakirodalom számára gyakorlatilag ismeretlen – elképzeléseinek ismertetése, másrészt annak kritikus újragondolása, illetve kiegészítése a svéd tudós számára hozzáférhetetlen magyar források adataival.

Bengt Skytte Erdélyben – az események vázlata

Skytte egyike volt azoknak a kalandos életű embereknek, akiknek pályafutása a történetiséket a legkülönbözőbb értelmezésekre sarkallja. Svédország kétségkívül egyik legműveltebb családjából származott. Apja, a *homo novus* Johan Skytte azzal szerezte nemességét, majd Duderhoff bárói címét, hogy – még a polgári rend tagjaként – II. Gusztáv Adolf nevelője volt. Többször járt uralkodója képviselésében követségben külföldi udvaroknál, majd bejutott az államtanácsba, és egy ideig Svédország keleti tartományainak kormányzója is volt. Ebben a minőségében kiterjedt kultúrmecenási tevékenységet folytatott: az uppsalai egye-

tem kancellárjaként részt vett a dorpati egyetem alapításában is. Erland Sellberg egyenesen Svédország történelme első oktatáspolitikusának nevezi.¹

Nyilvánvaló, hogy az oktatás karrierépítésben betöltött szerepével pontosan tisztában lévő Johan Skytte a lehető legalaposabban gondoskodott gyermekei neveléséről. Anna lánya (aki a királyi rokon Johann Gyllenstiernához ment feleségül) korának legműveltebb svéd női közé tartozott: folyékonyan beszélt németül, franciául, latinul és görögül, és több saját munkája is megjelent – ami már önmagában sem lenne kis teljesítmény, ám mindez még elképesztőbb, ha tudjuk, hogy összesen huszonegy éves volt, amikor meghalt egy pestisjárványban. Bengt két bátyja, Johann és Jakob nyomdokain járt, amikor rövid angliai tanulmányút után Leidenbe ment, kora egyik legnagyobbnak tartott tudósához, Gerhard Vossiusához, aki már csak az apjával fenntartott szívélyes mecénási kapcsolat miatt is örömmel látta. A korszak gazdagabb svéd nemesi ifjai általában is sokat utaztak – hiszen már a század kezdete óta szinte kötelező volt számukra a *peregrinatio academica*, vagyis a hazai egyetemi tanulmányok után külföldi egyetemek látogatása –, ám Bengt Skytte a '30-as években az átlagot messze meghaladó mennyiségű utazáson vett részt. Ezek egy része diplomáciai követség volt (Moszkvába, illetve az 1632-es lengyel királyválasztásra), de voltak egyértelmű tanulmányutak is, Itáliába és – többször is – Párizsba, ahol személyesen megismerkedett az akkoriban a svéd királyság diplomáciai képviselőjét ellátó Hugo Grotiusszal. Eközben otthon mind feljebb kapaszkodott a ranglétrán, a királyi kamarában kapott rangot. 1641–1642-ben újra útnak indult, ezúttal orvosi tanácsra: nyugat-európai fűrdőhelyeket keresett fel, ami jó alkalmat adott tudós kapcsolatainak fenntartására is.

A világlátott és nagy műveltségű arisztokrata felkeltette az ifjú Krisztina királynő érdeklődését, és a '40-es évek második felében Bengt Skytte egyértelműen az uralkodói kegy fényében sütkérezhetett. 1646-tól Uppland kormányzója lett, majd 1648-tól tagja volt az államtanácsnak is. A Skytte család hagyományos politikai irányának megfelelően az 1640-es évek svéd belpolitikai vitáiban, a Krisztina királynő és az Oxenstierna család közötti ellentétekben a királynő oldalán állt.² 1649-ben jelentős szerepet játszott Károly Gusztáv trónörökössé választásában is, aki anyai ágon II. Gusztáv Adolf unokaöccse volt, apai részről pedig a Pfalz-Zweibrücken grófja címet viselte. Skytte politikusi tevékenységét összességében a historiográfiában nem övezi osztatlan megbecsülés, ám mecénási tevékenysége vitán felül áll: Svédország alighanem legnagyobb 17. századi költője, Georg Stiernhielm az ő támogatásával indította el karrierjét.³

¹ Sellberg, Erland: *Vår förste utbildningspolitiker: En viktig del av Johan Skyttes politiska insats*. In: Nilsson, Sten Åke–Ramsay, Margareta (red.): 1600-talets ansikte. Nyhamsläge, 1997. 323–343. A vonatkozó rész: 326. Életéről lásd még: Arnheim, Fritz: *Freiherr Benedikt Skytte (1614–1683), der Urheber des Planes einer brandenburgischen „Universal-Universität der Völker, Wissenschaften und Künste“*. In: Festschrift zu Gustav Schmollers 70. Geburtstag: Beiträge zur brandenburgischen und preußischen Geschichte. Leipzig, 1908. 65–99., ide: 67–68.; Lindroth, Sven: *Svensk lärdomshistoria. II. Stormaktstiden*. Stockholm, 1975.

² A nagykorúságát 1645-ben elnyerő Krisztina az 1640-es évek végén kancellárjáétól markánsan eltérő álláspontot képviselt a svéd nagyhatalom Vesztfália után követendő politikája kérdésében. Egyszerűsítve ez úgy foglalható össze, hogy míg Oxenstierna továbbra is a protestáns államokkal fenntartott kapcsolatokat helyezte előtérbe, Krisztina célja a Habsburgokkal fennálló viszony normalizálása volt: Olofsson, Sven Ingemar: *Efter Westfaliska freden: Sveriges yttre politik 1650–1654*. Stockholm, 1957. 537–539.

³ Életrajzának máig legjobb összefoglalása: Arnheim: *Freiherr Benedikt Skytte*, az ismertetett rész: 70–76. A trónörökös kinevezés körüli tevékenységéről: Olofsson, Sven Ingemar: *Carl X Gustaf: Hertigen – tronföljaren*. Stockholm, 1961. 171–173. Politikusi pályafutását a 19. század egyik legnagyobb svéd történésze, Anders Fryxell erőteljesen bírálta, ám ezt Arnheim és Grape is visszautaa

Bengt Skytte addig meglehetősen egyenes vonalú karrierjében az 1649-es esztendő hozott változást. A királynő személyes kancellárjának posztját, melyet addig ő töltött be, Krisztina ekkor egy másik bizalmasának, Johann Adler Salviusnak adta át. Skytte kijebbszorult tehát a legbelsőbb bizalmasi körből – ennek pontos okai máig ismeretlenek –, de továbbra is fenntartotta szoros kapcsolatát Károly Gusztávval és a svéd udvari politikában körülötte formálódó, ún. pfalzi csoporttal.⁴ 1651-ben Skytte már azért kérte Krisztina kegyence, Magnus Gabriel De la Gardie gróf közbenjárását, nehogy a királynő kinevezze a Jönköpíngben székelő Göta Hovrátt (Feljebbviteli Bíróság) elnökének: ez ugyanis azt jelentette volna, hogy ott kell hagynia a pezsgő udvari életet, és egy kevésbé izgalmas vidéki városban kell tengetnie napjait.⁵

Ugyanebben az évben indult Skytte délkelet-európai útjára, amellyel kortársai között meglehetősen nagy feltűnést keltett.⁶ Svédországban – amelyet németországi fürdőhelyek meglátogatására hivatkozva hagyott el – olyan hírek terjengtek, hogy Morvaországban egy kolostorba állt, vagy Rómába ment. Később a stockholmi dán rezidens ugyanazt a hírt írta meg haza, amit Magyarországon Wesselényi Ferenc terjesztett: a svéd nemes azért utazott Erdélybe, hogy az erdélyi fejedelmet Lengyelország megtámadására buzdítsa.⁷

Ennek azonban – legalábbis Skytte saját beszámolóí szerint – éppen az ellenkezője volt igaz. Miután Bécsben találkozott Klobusiczky Andrással, a Rákócziak magyarországi birtokainak prefektusával, a svéd arisztokrata Erdély felé vette útját. Az első magyarországi hely, ahonnan levelet írt, Lednice volt. Ezt elhagyva Sárospatakra utazott, ahol 1651 októberének végén találkozott Rákóczi Zsigmonddal. A királynőnek küldött levelében többször is hangsúlyozta, hogy magánutazóként mutatkozott be, sőt magas rangját eltitkolva az udvari kancellária tisztviselőjének adta ki magát. A Skyttét Bécs óta kísérő Klobusiczky azonban nagy valószínűséggel figyelmeztethette Zsigmondot, hogy ennél jelentősebb emberrel

sítják: Arnheim: *Freiherr Benedikt Skytte*, 74–75.; Grape, Anders: *Riksråd – språkforskare: Med anledning av ett par nyfunna brottstycken av Bengt Skyttes etymologiska verk*. In: Uppsala Universitets Biblioteks minnesskrift 1620–1921. Uppsala, 1921. 329–372., a vonatkozó rész 329–330.

⁴ Olofsson: *Carl X Gustaf*, 210. A pfalzi csoport legfontosabb politikai tevékenységét Károly Gusztáv trónutódlásának biztosítása jelentette.

⁵ Runeby, Nils: *Bengt Skytte, Comenius och abdikationskrisen 1651*. Scandia, 29. évf. (1963) 360–382. A vonatkozó rész: 368–369.

⁶ Skytte június 25- [július 5.]-én még Svédországból (Nyköpingből) írt Károly Gusztávnak. Levelében említette készülődését, de arról nem ejtett szót, hogy Erdélybe is el akar menni. Július 26-i [augusztus 5]-i levelét már Hamburgból küldte, és ebben köszöni a Rákóczi Györgyhöz szóló ajánlólevelet – tehát ekkorra már kész volt a fejedelem meglátogatásának terve (mindkét levél: Riksarkivet (Stockholm, a továbbiakban: RA) Stegeborgssamlingen E 184). Svédországban a korszakban a julianus naptár volt érvényben, az idézett levelek datálásánál – ahol magában a levélben ez nem fordul elő – a gregorián naptár szerinti időpontot szögletes zárójelben jelzem. A főszöveg mindvégig a gregorián naptár szerinti dátumokat használja. Svédországi kutatásaimat a Svenska Institutet ösztöndíja tette lehetővé, amelyet ezúton köszönök.

⁷ Peder Juel levele Charisiushoz (Stockholm, [1652. máj. 1. és 15. közt]) kiadva: Molbech, Christian: *Bidrag til Dronning Christinas, det svenske Hofs og Corfitz Ulfeldts Historie, i Aarene 1651–55, af Peder Juuls utrukke Breve til Charisius*. Historisk Tidsskrift (København), 5. (1844) 269–408., ide: 327.; Skytte levele Krisztinához (Kolozsvár, 1652. jan. 2/12.) RA Transsylvanica vol. 1. nr. 91. fol. 14v., magyar fordítása Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdély és az északi háború I*. Budapest, 1890. (a továbbiakban: EÉKH I.) 210. Biörenklou levele Skyttéhez (Bécs, 1652. márc. 8/18.) RA Biörenklous samling vol. 7. fol. 308r. A svédországi találgatásokról: Olofsson: *Efter Westfaliska freden*, 205.

áll szemben.⁸ Éppen ezért meglehetősen sok ügy nagy részletességgel került szóba beszélgetéseiken, amit Skytte természetesen jelentett Stockholmba. Az ifjú fejedelemfi közölte vele, hogy bátyjának tudomására jutott egy Rigában, a svéd uralom ellen készülõ összeesküvés, melyet János Kázmér lengyel király is támogat. A hírt az erdélyi udvar egy cseh gróftól, bizonyos Johan Weichardt von Wrzesowiczról kapta, aki már tovább is indult II. Rákóczi György útlevelével Raguza irányába, hogy onnan Svédországba jusson. Zsigmond elmondta a svéd bárónak, hogy az Erdély és Svédország közötti, 1643-ban kötött szövetség megújítása mindkét állam számára nagyon elõnyös lenne a Habsburgokkal és a *Rzeczpospolitával* szemben is, és megemlítette, hogy a korábbi szövetség is csak azért bomlott fel, mert a svédek nem teljesítették egyes pontjait, így Erdély fejedelme – nem tudván, mire számítsa – más megoldások után nézett. Emellett Rákóczi Zsigmond ajánlotta, hogy Svédország küldjön rezidenst Konstantinápolyba, mert ez nagyban növelné presztízsét, javítaná információs hálózatát, megkönnyítené az Erdéllyel való kommunikációt, és ráadásul még sok pénzbe sem kerülne, hiszen az így megnyíló keleti piacokról származó bevételek kompenzálnák a ráfordított pénzt.⁹

December 15-én az államtanácsban felolvasták Skytte sárospataki levelét. Úgy tűnt, a Skytte által felhozott érvek hatottak, mert Krisztina királynõ hangot adott azon kívánságának, hogy Svédországnak legyen rezidense az Oszmán Birodalom fővárosában. A tervet egyszer már felvetette I. Rákóczi György, azonban – csakúgy, mint 1645-ben – most is csak terv maradt: Paul Strassburg kétéves konstantinápolyi rezidenssége (1632–1634) után csak 1735-ben lett a skandináv királyságnak állandó követe az oszmán fővárosban.¹⁰ Természetesen a stockholmi vezetést a rigai összeesküvésrõl szóló hírek is megrázták, és bár a királynõ kételkedését fejezte ki, de azt is hozzáfűzte, hogy jó lesz vigyázni; tájékoztatta rigai kormányzóját, és megbízta Matthias Biörenklou bécsi rezidenst, hogy szerezzen újabb adatokat.¹¹

Érdemes követni – amennyire forrásaink lehetővé teszik – Wrzesowicz útját. A cseh származású, huszonéves gróf – amint azt Biörenklou kiderítette – hatalmas adósságai miatt volt kénytelen elhagyni hazáját és feleségét, a brandenburgi örgróf mostohaleányát.¹²

⁸ „Én tülem ki nem megyen, micsoda ember” – ígéri Rákóczi Zsigmond Klobusiczkynek írt levelében (Tokaj, 1651. okt. 25.) Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) Magyar Kamara Archivuma E 190 Archivum Familiae Rákóczi 27. d. 6449. sz.

⁹ Skytte levele Krisztinának (Sárospatak, 1651. okt. 29.) RA Transylvanica vol. 1. nr. 90. fol. 2r, magyar fordítása EÉKH I. 195–200.

¹⁰ A svéd–török kapcsolatokról a 17. században: Arne, Ture J.: *De äldre förbindelserna mellan Sverige och Turkiet*. Hävd och Hembygd, 2. (1927) 36–48.; Björkman, Walther: *Die schwedisch-türkischen Beziehungen bis 1800*. In: Menzel, Theodor (hrsg.): *Festschrift Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag* 26. Mai 1932. Leipzig, 1932. 9–23.; Świąciecka, Elżbieta: *Den diplomatiska trafiken mellan Sverige, Tatariet och Osmanska riket från Gustav Vasas tid till Karl XII*. In: Bostrom Andersson, Rut (red.): *Den nordiska mosaiken: Språk- och kulturmöten i gammal tid och i våra dagar: Humanistdagarna vid Uppsala Universitet 1997*. Uppsala, 1997. 291–305. A 18. századi svéd rezidensekrõl: Karlsson, Åsa: *Centrum för kunskap och kontakter: Den svenska legationen i Konstantinopel under 1700-talet*. Dragomanen, 4. (2000) 13–32.

¹¹ Az államtanács ülésének jegyzõkönyve: Bergh, Severin (red.): *Svenska Riksrådets protokoll XV. 1651–1653*. Stockholm, 1920. 196. Krisztina levele Biörenklounak (Stockholm, 1651. dec. 6. [16.]) RA Riksregistraturet (a továbbiakban: RR).

¹² Biörenklou jelentése Krisztinának (Bécs, 1652. jan. 17/27.) RA Germanica vol. 278. A kapcsolat egészen pontosan a következõ volt: Wrzesowicz anyósa ment feleségül Keresztély brandenburgi örgrófhoz, Halberstadt adminisztrátorához; lásd Andreas Adersbach jelentését Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelemnek (Varsó, 1649. okt. 4.) Geheimes Staatsarchiv Preußischer

Lengyelországban indigenátust kapott, és a wieliczka-i sóbányák bérleti jogát is megszerezte. Valószínűleg 1650-ben járt először Erdélyben, Jan Wielopolski társaságában, János Kázmér titkos követeként, és a továbbiakban is levelezésben állt a Rákóczi család tagjaival.¹³ Kapcsolata a lengyel királlyal 1651-ben romlott meg, a bányabérleti jogot elveszítette. Erdélybe ment, ahová azonban nem érkezett üres kézzel: két levél volt nála, melyek állítása szerint János Kázmér rigai konspirációiról tartalmaztak bizonyítékokat, a résztvevők – magas rangú tisztek, sőt egy svéd arisztokrata, Sigmund Gyllenstierna – aláírásával. Mivel Wrzesowicz saját bevallása szerint Prága ostroma idején (1648-ban) már megismerkedhetett a svéd udvar nagylelkűségével, úgy döntött, személyesen viszi a leveleket Stockholmba, hogy ott elnyerje méltó jutalmát.¹⁴

Sokáig nem dőlt el, hogy Wrzesowicz a tengeren (Raguzán) vagy szárazföldön (Moszkván) keresztül közelítse meg a skandináv királyságot, aztán mégis az előbbi választotta, és el is jutott a kikötővárosig.¹⁵ Erdélyben elvesztették a nyomát, Skytte legalábbis arról tájékoztat, hogy nincs hírük róla.¹⁶ Tudomásunk szerint a levelek sohasem jutottak el Svédországba. Ennek oka az volt, hogy Wrzesowicz – valamilyen előttünk ismeretlen okból – meggondolta magát, és mégsem a skandináv királyság, hanem Franciaország felé indult el. A Habsburgok jól kiépített információs hálózata a svájci Altdorfból szerzett róla tudomást, ahová Itáliából érkezett, és Párizs felé tartott a fejedelem menlevelét lobogtatva, hajmeresztő politikai elemzésekkel traktálva szállásadóját. A császár elrendelte letartóztatását, és csak kósza hírek jártak arról, hogy végül eljutott Franciaországba, és ott királyi szolgálatba állt.¹⁷ Legközelebb 1655 késő őszen találkozhatunk vele. Ekkor egyike volt a svéd szolgálatban álló hadivállalkozóknak, akik X. Károly Gusztáv megbízásából felszereltek egy sereget, és maguk lettek parancsnokai is. Wrzesowicz – mint a klasszikus hadivállalkozók általában – az egyik legnagyobb csapást jelentette a hadszíntér lakossága számára. Tizenhat lázongó várost pacifikált olyan módszerekkel, hogy a svéd hadsereg más tisztjei felháborodott levelekben kérték leváltását a parancsnoki posztról.¹⁸ Legnevezetesebb haditette egyértelműen

Kulturbesitz (Berlin-Dahlem) I. Hauptabteilung, Geheimer Rat, Rep. 6. Nr. 48. Fasz. 1. fol. 53r. Németországi kutatásaimat a Klebelsberg Kuno ösztöndíj tette lehetővé, amelyet ezúton is köszönök.

¹³ Władysław Lubieniecki levele Rákóczihoz (h. n., 1650. nov. 17.) EÉKH I. 116. A levél egy „comes Bohemus”-t említ, akit Szilágyi Sándor azonosított Wrzesowiczcsal. Wrzesowicz levelei Rákóczi Zsigmondnak (h. n., 1651. ápr. 17.; Bártfa, 1651. máj. 30.) EÉKH I. 174–176., illetve 180–181.

¹⁴ A leveleket csak Bisterfeld látta, aki részletesen be is számolt róluk Skyttének: Skytte levele Krisztinához (Gyulafehérvár, 1651. nov. 13/23.) RA Skoklostersamlingen E 8322 melléklet Biörenklou C. G. Wrangelhez írott leveléhez (Bécs, 1651. nov. 26. [dec. 6.])

¹⁵ Kemény János levele II. Rákóczi Györgynek (Fogaras, 1651. szept. 7.) EÉKH I. 187.; illetve Ragusa rektora és tanácsa II. Rákóczi Györgynek (Ragusa, 1651. nov. 27.) Szilágyi Sándor (szerk.): *Okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez*. Budapest, 1874. (a továbbiakban: MHHD XXIII.) 88–89., mely ugyan név nélkül említi Rákóczi emberét, de nagy valószínűséggel a cseh grófról van benne szó.

¹⁶ Skytte levele Krisztinának (lásd 7. jegyzet) EÉKH I. 205.

¹⁷ III. Ferdinánd levele Lipót Vilmos főherceghez (Bécs, 1652. febr. 5.) és melléklete: Sebastian Bilgram Zweyer jelentése III. Ferdinándnak (Aldorff, 1651. dec. 28.) Hatvani Mihály (szerk.): *Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból*. IV. 1608–1652. Pest, 1859. 294–296. A francia zsoldba állásról: Biörenklou levele Skyttének (Bécs, 1652. ápr. 24./máj. 4.) RA Biörenklous samling vol. 7. fol. 540v.

¹⁸ Englund, Peter: *Den ööverninnerlige: Om den svenska stormaktstiden och en man i dess mitt*. Stockholm, 2000. 334. A fellépés keménysége azért volt különösen feltűnő, mert a háborúnak eb-

a częstochowai kolostor megtámadásában való kezdeményező szerepe volt, mely – mint ismeretes – katasztrofális presztízsvereséget jelentett a svéd seregek számára, és nagyban elősegítette a lengyel ellenállás megszervezését. Ez a nemzetközi kalandor végül maga is a svéd–lengyel háború áldozata lett: 1656-ban felkelő parasztok fogságába esett, akik halálra kínozták.¹⁹

A Wrzesowicz által leleplezett konspiráció tehát végül nem sokkal járult hozzá a svéd–erdélyi kapcsolatok elmélyüléséhez. A Rákócziak azonban – Skytte beszámolója szerint – mindent megtettek, hogy más érveket is szolgáltatassanak a fejedelemség és a skandináv állam szövetségének szükségessége mellett. Különösen élenjárt ebben maga a fejedelem, akivel Skytte novemberben, Sárospatakról való eltávozása után Tasnádon találkozott. II. Rákóczi Györgyöt öccse a svéd főúrral folytatott beszélgetések után levélben értesítette Svédország terveiről (melyeket nyilván Skytte ismertetett vele): háborút akarnak indítani a lengyelek, majd Ausztria ellen is, támogatóik közt tudhatják Brandenburgot, Janusz Radziwiłł litván herceget, Jakab kurlandi herceget, sőt a cárt is. Egyben Zsigmond kérte a fejedelmet, használja ki a lehetőséget szövetséges szerzésére.²⁰ Nem csoda hát, ha a fejedelem nagy várakozásokkal tekintett a találkozóra – még akkor is, ha Kemény János figyelmeztette: „... ha credentiali nincsenek, caute tractáljon vele”.²¹

II. Rákóczi György elmondta Skyttének, hogy szerinte egy esetleges svéd–lengyel háború lehetősége igencsak megnövekedett: megakadtak a líbecki béketárgyalások a két állam közötti, huszonnégy éve tartó fegyverszünet meghosszabbításáról, és a lengyeleket már nem foglalja le a kozák probléma, hiszen Beresztecskónál nagy győzelmet arattak. A fejedelem felajánlotta a svéd tanácsosnak, hogy háború esetén hajlandó Svédországnak segítséget küldeni, akár 10 000 embert is. Skytte ugyanakkor tapasztalta, hogy a Rákócziak a másik tradicionális irányba, Magyarország felé megindítandó háborúra még nagyobb készséget mutattak. Figyelemreméltó, hogy mivel indokolja ezt: megemlíti a hagyományosnál is jobb viszonyt a Rákócziak és a magyar rendek közt (ezúttal a katolikusok is támogatják őket), de azt is, hogy Rákóczi György „mindig többet nyerhet egy zűrzavaros helyzetben, mint amennyit veszíthet; amit elnyer, az az övé, amit elveszít, az a rendek kára, mely – mivel nem örökös ura az országnak – kevésbé aggasztja.”²²

A császár ellen indítandó háborúhoz – írta Skytte – a fejedelem szerint még a török is támogatását nyújtaná, még ha nem is nyíltan, hiszen nemrég újították meg a békét a két állam között. A későbbi beszélgetések során Rákóczi még azt is megkockáztatta, hogy a magyar rendek szívesebben fogadnák az Erdélyhez hasonló török alá vetettséget, mint a jelenlegi állapotot, hiszen a Habsburg császár egyáltalán nem védelmezi meg őket az állandó oszmán portyáktól, viszont állandó ellentét van közte és a rendek közt a vallásügyben és az örökös királyság kérdésében. Ha ez még mindig nem lett volna elég, Rákóczi felsorolta, mi-

ben a korai szakaszában a svéd király még nagy figyelmet fordított arra, hogy minél kevésbé idegenítse el magától a Rzeczpospolita lakóit.

¹⁹ Englund: *Den ööverninnerlige*, 449–450.

²⁰ Rákóczi Zsigmond levele II. Rákóczi Györgynek (Sárospatak, 1651. okt. 31.) Szilágyi Sándor (közread.): *Herczeg Rákóczy Zsigmond levelezése. IX. közlemény*. In: Történelmi Tár, 1891. 219.

²¹ Kemény János levele II. Rákóczi Györgynek (H. n., 1651. nov. 7.) MOL E 190 27. d. 6304. sz.; II. Rákóczi György levele Rákóczi Zsigmondnak (Székelyhíd, 1651. okt. 29.) Szilágyi Sándor (szerk.): *A két Rákóczy György családi levelezése*. Budapest, 1875. 442.

²² „denna försten altid mhera kan winna æn tappa in turbidis; dñ nær han winner, ær det hans lycha, nær han tappar, Stændernes schada; huilcha effter de iche æhro hæreditarij, gå honom föga till hiertat” Skytte levele Salviusához (Tasnád, 1651. nov. 1/11.) RA Salvii samling vol. 18.; hasonló érveléssel Skytte levele Krisztinához (Tasnád, 1651. nov. 1/11.) RA Kassmans samling vol. 1.

ért képes az ő személye mozgósítani akár Magyarország, akár a *Rzeczpospolita* ellenzékét. Hatalmas magyarországi birtokaira és stratégiai jelentőségű váraira, kiterjedt kapcsolatrendszerére hivatkozott (megemlítve a Radziwiłł-ekkel fenntartott jó viszonyt), végül – alighanem erős túlzással – azt is elmondta, hogy tízmillió arany vagyonra van Munkácsen és Patakon, és ehhez évi félmillió tiszta jövedelme.²³

Ha a beszámoló részleteiből még nem lett volna világos, mi volt Skytte álláspontja a kérdésben, a svéd arisztokrata részletesen kifejtette királynőjének, hogy az erdélyiek ajánlkozása milyen kiváló alkalmat teremthetne az Ausztriai Házsal való leszámolásra egy svéd-francia-erdélyi szövetség keretében. Külön megemlítette a Rákócziak jó kapcsolatait Brandenburggal, amelyek azért kaptak különösen nagy jelentőséget, mert a vesztfáliai béketárgyalásokon kialakult konfliktusok óta Svédország viszonya nem volt igazán szívélyes a protestáns választófejedelemséggel. Végül Skytte hosszasan értekezett a jezsuiták által képviselt veszélyről, tökéletesen követve a harmincéves háború alatt alkalmazott retorikát.²⁴

Skytte meglehetősen hosszú ideig tartózkodott Erdélyben: november elején érkezett, és csak február végén hagyta el a fejedelemséget, mert ekkorra érkezett meg a szultántól a számára kért útlevél, hogy Konstantinápolyba mehessen. Még Brassóban volt, amikor elérte Rákóczi Zsigmond halálának híre: a fejedelem öccse február 4-én halt meg himlőben.²⁵ Skytte Havasalföld felé indult tovább, és Târgovișteben találkozott Matei Basarab vajdával, aki pompásan fogadta, és kaftánnal ajándékozta meg, ám alighanem csalódást okozott a háborús készülődésre számító svéd követnek. A vajda ugyanis kifejtette, hogy ők csak békét akarnak, vagy esetleg egy, az Oszmán Birodalom ellen folytatott háborút, melynek egyetlen akadály, hogy a *Rzeczpospolita* és a kozákok inkább egymással hadakoznak, és nincs olyan vezető, aki összefogná a törökellenes erőket.²⁶

Konstantinápolyba érkezvén újabb politikus okozott csalódást Skyttének. Rákóczival szemben – aki bizonygatta neki, hogy az Ausztriai Ház és az Oszmán Birodalom közt nem sokára háború várható – Franciaország portai követe, Jean De la Haye-Vantelet semmiféle török háborús szándékról nem tudott, sem a Habsburgok, sem a *Rzeczpospolita* ellenében.²⁷ Éppen Skytte panaszai és csalódottsága miatt tűnik valószínűtlennek Simon Reniger császári követ értesülése, mely szerint De la Haye a svéd-francia-erdélyi szövetség újra-élesztésének támogatására biztatta volna a Portát egy olyan audiencián, amelyen kíséreté-

²³ Skytte levele Krisztinához (lásd 7. jegyzet) EÉKH I. 207., illetve Biörenklouhoz (Kolozsvár, 1652. jan. 2/12.) RA Biörenklous samling vol. 7. fol. 107v–108r.

²⁴ Skytte levele Krisztinához (lásd: 9. jegyzet) EÉKH I. 198.

²⁵ Péter Katalin: *A magyar romlásnak századában*. Budapest, 1975. 100. Mind Skytte, mind Biörenklou meglehetősen szűkszavúan közölték a halálhírt: Skytte levele Biörenklounak ([Brassó, 1652. febr. 12/22.]) RA Biörenklous samling vol. 7. fol. 527r.; Biörenklou levele Krisztinának (Bécs, 1652. febr. 14/24.) RA Germanica vol. 278.

²⁶ Skytte levele Biörenklounak (Târgoviște, 1652. febr. 20. [márc. 2.]) RA Biörenklous samling vol. 7. fol. 528r–529r.

²⁷ Skytte levele Biörenklounak (Pera/Konstantinápoly, 1652. márc. 8/18.) RA Biörenklous samling vol. 7. fol. 531v. Rákóczi nyolc érvet sorakoztatott fel a kezdődő oszmán–Habsburg összecsapás bizonyítására: Skytte levele Krisztinához (lásd 9. jegyzet) EÉKH I. 205–206. De la Haye-ről: Abbott, George Frederick: *Turkey, Greece and the Great Powers: A Study of Friendship and Hate*. London, 1916. 30–31., Bacqué-Grammont, Jean–Kuneralp, Sinan–Hitzel, Frédéric: *Représentantes permanentes de la France en Turquie (1536–1991) et de la Turquie en France (1797–1991)*. Istanbul–Paris, 1991. 19–20.

ben a svéd utazó is jelen volt.²⁸ A bécsi svéd rezidens, Biörenklou május elején írt Skyttének, és sürgette hazatérését, ám nem valószínű, hogy ezt a levelet a svéd utazó megkapta, mielőtt május közepén Moldva felé útnak indult.²⁹ Még 1652 folyamán újra Svédországba érkezett. Hazatérése után a stockholmi francia követ azt jegyezte fel, hogy Skytte a krími kánnál is járt Perekopban, bár ez erősen kétséges – a császári követ Konstantinápolyban mindenesetre úgy tudta, hogy a svéd Moldván és Lengyelországon keresztül Németföldre készült.³⁰

Ha Skytte nem akart minél gyorsabban hazatérni, az nem kizárólag az utazás által nyújtott élvezeteknek tudható be. Svédországban ugyanis ekkoriban meglehetősen rosszult állt a szénája: neve felmerült a Krisztina uralkodásának legnagyobb botrányai közt számon tartott Messenius-perben. Az ügy egy paszkvillus révén robbant ki, melyet Károly Gusztáv kapott levélben, és amely egy Krisztina királynőről alkotott szatirikus portré mellett utalásokat tartalmazott a Pfalz-Zweibrücken dinasztia jövődő kormányzásáról. A trónörökös, hogy gyanúba keveredését megakadályozza, egyenesen a királynőhöz vitte a gúnyiratot, akinek rendeletére aztán előállították annak íróit: Arnold Johann Messenius udvari történetírót és fiát, Arnoldot. Büntetésük fejvesztés lett, ami jól mutatja, milyen indulatokat váltott ki Krisztinából a felé irányzott, nem különösebben finomkodó kritika.

A per azonban nem állt meg a két Messenius kivégzésénél, hanem tovább burjánzott, és a pfalziak egyre több közeli híve keveredett gyanúba. A már említett Georg Stiernhielm, illetve a Károly Gusztáv uralkodása alatt később komoly szerepet játszó Carl von Schliepenbach és Paul Würtz mind a trónörökös köréből kerültek be a vizsgált körbe. Ide tartozott Skytte is, akiről a Messeniusok azt vallották, hogy beszélgetéseik alkalmával kritizálta az állam ügyeit.³¹ Hazatérése után valóban perbe fogták, és a vádak közt felhozták azt is,

²⁸ Simon Reniger jelentése (Konstantinápoly, 1652. márc. 30.) Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA) Türkei Kt. 125. Fasc. 62b. Konv. A. fol. 190–193. A császári követnek későbbi jelentéseiben bizonygatnia is kellett, hogy forrása megbízható, így valószínű, hogy információját kortársai is megkérdőjelezték (lásd 1652. ápr. 27-i jelentését: HHStA Türkei Kt. 125. Fasc. 62b. Konv. B. fol. 74v–75r).

²⁹ Biörenklou levele Skyttéhez (lásd 17. jegyzet) fol. 540r.; Reniger jelentése (1652. máj. 28.) HHStA Türkei Kt. 125. Fasc. 62b. Konv. B. fol. 105r–v. Később Skytte maga azt terjesztette, hogy fél évet töltött az oszmán fővárosban (lásd a Richard Christophilus áttéréséről szóló nyilatkozatát: *The Hartlib Papers (CD-ROM)*, 2nd ed. Sheffield, 2002. (a továbbiakban HP) 21/12/1A. Reniger azonban elég élénk figyelemmel kísérte a svéd utazó konstantinápolyi tevékenységét ahhoz, hogy a májusi távozásról szóló információt hitelesnek tarthassuk.

³⁰ Reniger jelentése (Konstantinápoly, 1652. jún. 12.) HHStA Türkei Kt. 125. Fasc. 62b. Konv. B. fol. 130r–v. Vö.: Chanut, Pierre Hector: *Memoires de ce qui s'est passé en Suede, et aux provinces voisines, depuis l'année 1652 jusquesen l'année 1655: Ensemble le demêlé de la Suede avec la Pologne*. Paris, 1675. 15. Chanut információját teljes mértékben elfogadja Anders Grape, sőt megtoldja azzal, hogy Skytte valószínűleg Kisásziában is tett egy utazást (Grape: *Riksråd – språkforskare*, 341–342.; Grape, Anders: *Comenius, Bengt Skytte och Royal Society*. In: Lychnos 1936. 319–330., ide: 325.) Szilágyi Sándor szerint Skytte még 1655-ben is Konstantinápolyban tartózkodott és ő írta Isaac Basire ajánlólevelét (ÉÉKH I. 231.), de téved: az említett levél (Pera, 1655. máj. 24.; MHHI XXIII. 179.) írója Thomas Bendyshe angol rezidens volt.

³¹ A Messenius-ügyről Englund: *Den ööverninnerlige*, 130–135.; Skytte szerepéről Runeby: *Bengt Skytte, Comenius och abdikationskrisen 1651*, 362–365. Georg Kraus is megemlíti a királynő elleni gúnyiratot, ám téved, mikor azt állítja, hogy erre már Skytte elutazása előtt fény derült; ugyanígy téves azon állítása, hogy Skytte egy évig Nagyszebenben tartózkodott volna, és csak Krisztina lemondása után tért volna haza Konstantinápolyból (Kraus, Georg: *Erdélyi krónika 1608–1665*. Ford., kiad. Vogel Sándor. Budapest, 1994. 198., átveszi Szilágyi Sándor: *Első szövetkezés Lengyelország felosztására 1656-ban*. Budapesti Szemle, 8. köt. (1875) 290–331., ide: 300.).

hogy királynője tudta nélkül indult el ilyen hosszú és menekülésre erősen hasonlító utazásra. Most volt igazán hasznos, hogy Skytte meglehetősen sok embernek küldött levelet utazásáról. Bár Károly Gusztáv – akinek az egész ügy roppant kellemetlen volt – nem állt ki egyértelműen mellette, Skytte mégis el tudta érni felmentését.³² Krisztina uralkodása idején már nem kapott politikai jelentőséggel bíró megbízatásokat, csak az 1654-ben trónra lépő X. Károly Gusztáv alatt tért vissza a svéd udvari életbe, hogy aztán a király 1660-ban bekövetkező halála után végképp elveszítse befolyását, tudós elmélkedéseinek és ezzel kapcsolatos baconi terveinek szentelhesse magát – nagyrészt távol szülőházájától.

Nils Runeby értelmezése

A Bengt Skytte útjával foglalkozó szakirodalom általában magától értetődőnek tartja, hogy a svéd államtanácsos királynője megbízásából indult útnak, az ő érdekeit képviselte Erdélyben, még akkor is, ha hivatalos megbízólevelet nem mutatott fel, sőt mindvégig hangsúlyozta, hogy magánemberi minőségben jár a fejedelemségben.³³ Nils Runeby ezt az értelmezést kérdőjelezte meg, amikor Skytte tevékenységét a Comenius körül kialakult apokaliptikus körrel és azok Rákóczi Zsigmond esküvője körüli várakozásaival hozta összefüggésbe. Gondolatmenetének ismertetéséhez először szükséges ennek a kontextusnak a vázlatos feltérképezése.

A vesztfáliai béke aligha hozott bárkinek olyan nagy csalódást, mint Jan Amos Comeniusnak. Az ekkoriban éppen svéd szolgálatban álló nagyhírű pedagógus a békekötés után elkeseredett levelet írt a nagyhatalmú svéd kancellárnak, Axel Oxenstiernának. Ebben szemére vetette, hogy a cseh népet, melynek felkelésével a harmincéves háború kezdetét vette, meg sem említették a békék szövegében. Ez tulajdonképpen annyit jelentett, hogy Csehországgal kapcsolatban érvényben maradt az 1635-ös prágai béke, mely az államot egyértelműen Habsburg érdekszférának tekintette, és teljes mértékben a császárnak adta a felette való rendelkezést.³⁴

Márpedig ez a megoldás katasztrófát jelentett a Cseh- és Morvaországból a fehérhegyi csata utáni években elűzött protestánsok számára. Comenius születésekor, 1592-ben Csehország lakosságának még hozzávetőlegesen 80%-a tartozott az utraquista (kelyhes) vagy

³² A fentiekben idézett leveleken kívül írt még levelet Magnus Gabriel De la Gardie-nak (Gyulafehérvár, 1651. nov. 13/23.; RA Kassmans samling vol. 12.), János Kázmér Pfalz-Zweibrücken-i grófnak, Károly Gusztáv édesapjának (Kolozsvár, 1652. jan. 3. [13.]; RA Stegeborgssamlingen E 65) és Carl Gustaf Wrangel tábornagnak is (Kolozsvár, 1652. jan. 3. [13.]; RA Skoklostersamlingen E 8476).

³³ Angyal Dávid: *Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig*. Budapest, 1898. 512.; Péter Katalin: *A magyar főúri politika fordulata a XVII. század derekán (Rákóczy Zsigmond és Pálffy Pál). Kandidátusi disszertáció*. Kézirat, MTAKK D 5571. 57.; Péter Katalin: *A magyar romlásnak századában*, 98. Arnheim szerint Skytte valóban fürdőhelyek meglátogatására indult útnak és csak azért kanyarodott Erdély felé, mert Bécsben találkozott Klobusiczkyval (Arnheim: *Freiherr Benedikt Skytte*, 76.).

³⁴ Péter Katalin: *A fejedelemség virágkora (1606–1660)*. In: Makkai László–Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története II. 1606-tól 1830-ig*. 3. kiad. Budapest, 1988. 617–783., ide: 709.; Kumpera, Jan.: *Die Entwicklung von Komenskýs politischen Anschauungen und Bestrebungen*. In: Mack, Karlheinz (hrsg.): *Jan Amos Comenius und die Politik seiner Zeit*. Wien–München, 1992. 37–54., ide: 44.; R. Várkonyi Ágnes: *Comenius és a vesztfáliai béke Európája*. In: R. Várkonyi Á.: *Europica varietas – hungarica varietas*. Budapest, 1994. 62–75., ide: 62–63. Comenius kapcsolatát Svédországgal részletesen ismerteti Göransson, Sven: *Comenius och Sverige 1642–1648*. In: Lychnos 1957–58. 102–137.; Schieche, Emil: *J. A. Comenius und Schweden*. Archiv für Kulturgeschichte, 60. (1968) 1. 165–171.

a vele egyre szorosabb kapcsolatba kerülő lutheránus valláshoz, mintegy 10% vallotta magát katolikusnak, 5–10% közt volt a huszitizmus radikálisabb irányzatához tartozó Cseh Testvériség híveinek aránya, és minimális számú református is élt az országban, Morvaországban pedig egy kevés (és szigorúan üldözött) anabaptista és antitrinitárius is. Éppen a századfordulóval következett azonban be egy generációváltás a cseh–morva főnemességben, és az új, immáron jezsuiták által nevelt nemzedék sokkal kevésbé mutatkozott toleránsnak elődjénél.³⁵ Az igazán nagy törés a cseh felkelés leverésével köszöntött be: a nemesség lefejezésével az erőszakos ellenreformáció is teret nyert. A hitvallásukhoz szigorúan ragaszkodó cseh testvéreknek el kellett hagyniuk hazájukat, és ettől kezdve emigrációban próbálták fenntartani egyházukat és a reményt, hogy egyszer majd hazatérhetnek. Legfontosabb központjuk a lengyelországi Lesznóban alakult ki, de Magyarországon is telepedtek le főleg morva származású csoportjaik, elsősorban a Rákóczi család birtokain, Lednicén és Puhón.³⁶

Aligha van még egy személyiség a 17. századi Magyarországon, akivel annyi írás foglalkozna, mint Comeniusszal: talán csak Zrínyi Miklós érhet a nyomába. Itteni működésével kapcsolatban mégis számos kérdés nyitott mind a mai napig, így a legalapvetőbb is: miért jött egyáltalán Magyarországra a cseh testvériség 1650-ben megválasztott püspöke? A korábbi munkák szerzői a legtöbb esetben beleesnek a nemzetközi Comenius-irodalom leggyakoribb hibájába, és kritika nélkül átveszik a nagy pedagógus műveiben előforduló önéletrajzi részleteket. Így Jan Kvačala – az első igazán nagy Comenius-szakértő, aki magyarul Kvacala János néven publikált – és később a Comenius pataki éveiről az eddigi legrészletesebb leírást közlő Rác Lajos is egyetértene abban, hogy az akkor már nemzetközi hírű pedagógus Lorántffy Szusanna többszöri és sürgető meghívására, az iskola megreformálásának szándékával érkezett Sárospatakra. Péter Katalin kandidátusi disszertációjában megkérdőjelezte a rekonstrukció hitelességét, és amellett érvelt, hogy Comenius Patakra jövedele saját kezdeményezésére történt, egy korábbi meghívás felhasználásával, okát pedig a saját és Rákóczi Zsigmond politikai elképzelései közti hasonlóságok jelentették.³⁷

³⁵ Pánek, Jaroslav: *Comenius: Teacher of Nations*. Košice–Praha, 1991. 11–13.

³⁶ I. Rákóczi György és a cseh testvérek viszonyára lásd: Dienes Dénes: *I. Rákóczi György és a cseh–morva atyafiak*. In: Kődöböcz József (szerk.): *Művelődésünk múltjából: Comenius, I. Rákóczi György és más tanulmányok*. Sárospatak, 1999. 75–80. Mindazonáltal a cikk címében szereplő „cseh–morva atyafiak” elnevezés hibás, mert összemosza a cseh testvéreket a tőlük sok vonásban különböző, meglehetősen jelentéktelen szektát alkotó morva testvérekkel (erről az elterjedt hibáról lásd Földes Éva: *Comenius' Connections with the Anti-Feudal Movements (Comenius and the Anabaptists of Sárospatak)*. In: Földes, Éva – Mészáros, István (ed.): *Comenius and Hungary*. Budapest, 1973. 51–68., ide: 51.). Comenius a *Historia persecutionum Ecclesiae Bohemiae*-ben a Rákócziak mellett még a Thurzó, Illésházy, Révai, Nádasdy, Nyári és Vizkeleti családok birtokait is felsorolja (Comenius, Jan Amos: *Historia persecutionum Ecclesiae Bohemiae*. In: Kopecký, Milan (red.): *Dílo Jana Amosa Komenského / Opera omnia Johannis Amos Comenii IX/1*. Praha, 1989. 199–364. ide: 325.).

³⁷ Kvacala János: *Bisterfeld János Henrik élete*. Századok, 25. évf. (1891) 447–478., 545–577., ide: 113–117.; Rác Lajos: *Comenius Sárospatakon*. Budapest, 1931. 35–67.; Péter: *A magyar főúri politika fordulata ...*, 38–48., lásd még Péter Katalin: *Comenius és a Rákócziak*. In: Csorba Csaba – Földy Ferenc – Kődöböcz József (szerk.): *Comenius és a magyar művelődés*. Sárospatak, 1994. 26–29. Legutóbb R. Várkonyi Ágnes nyilatkozott a kérdésben, aki úgy vélte, Comenius azzal a tervvel érkezett, hogy „kikísérletezze a Közép-Európát nem kirekesztő, hanem egyenrangú félként kezelő egyetemes béke koncepciójának gyakorlati megvalósítását.” R. Várkonyi: *Comenius és a vesztfáliai béke Európája*, 68.

Abban mindenesetre megegyezik a szakirodalom, hogy Comenius sárospataki éveiben nagy szerepet tulajdonít egy morva származású és lednicei száműzetésében élő cseh testvér lelkésznek, Mikuláš Drabíknak. Ez a nem különösebben művelt és nem is különösebben becsületes (egy időre papi tisztétől is megfosztották gyanús posztóügyletei miatt) exuláns látomásaival hívta fel magára püspöke figyelmét, amelyek 1638-ban kezdődtek és több-kevesebb rendszerességgel folytatódtak. Drabík a Rákóczi családdal először 1643-ban került kapcsolatba, amikor I. Rákóczi Györgynek megküldte jóslatait, sőt a felső-magyarországi hadjárat alkalmával megjelent táborában, hogy felkenje Magyarország királyává a némileg vonakodó fejedelmet.³⁸

Comenius már az 1620–1630-as években összegyűjtötte két lengyelországi látnok (Kotter és Poniatowska) vízióit, ami miatt meglehetősen sok vitája támadt: kortársai némelyike felelőtlen álmodozónak tartotta. Jaroslav Pánek elemzése szerint a Vesztfália után érzett reménytelenség, a cseh testvériség céljainak irreálisága segítette elő nála egy kiliasztikus–apokaliptikus világkép elfogadását, amit korábbi tanárainak hatása is felerősített.³⁹ Miközben megreformálta a sárospataki iskola latin osztályát, és megírta számos nagy pedagógiai munkáját (köztük az *Orbis pictus*), Comenius rendszeresen próbálkozott, hogy Drabík jóslatainak nyilvánosságot szerezzen, eljuttassa azokat Rákóczi Zsigmondhoz.

A morva lelkész víziói az 1650-es években jelentősen megszorodtak, és mindig követték az általa ismert aktuális politikai helyzetet. Általában szerepelt bennük Rákóczi Zsigmond, és a legtöbb esetben az Ausztriai Ház bukását hirdették meg. Egyik legismertebb látomása 1650. szeptember 8-áról származik. Ebben Isten közölte vele, hogy négyfelől szabadítja rá az ellenséget a bestiára (értsd: a Habsburgokra): keletről a Rákócziak, délről a görögök és rácok, északról a lengyelek, litvánok, oroszok, tatárok és törökök, nyugatról pedig a helvétek indulnak majd meg.⁴⁰ 1651 elején Drabík Lednicéről Sárospatakra utazott, hogy személyesen találkoz hasson Rákóczi Zsigmonddal, ám erre végül nem került sor.

Ebben az évben egészen más tartotta lázban a sárospataki Rákóczi-udvart: Zsigmond esküvője készülődött. Ha II. Rákóczi György feleségének, Báthory Zsófiának kiválasztásában – Várkonyi Gábor értelmezését követve⁴¹ – a Rákóczi család erdélyi fejedelmi dinasztikaként való legitimálására törekvést és az önálló erdélyi politizálás kontinuitásának kinyilvánítását látjuk, öccse menyasszonya az európai protestáns államok felé jelezte Erdély készségét a kapcsolatok további fenntartására és elmélyítésére. Miután a Vasile Lupu lá-

³⁸ Kvacala János: *Egy álpróféta a XVII-ik században*. Századok, 23. évf. (1889) 745–766., ide: 746–747. Drabík látomásainak pszichológiai vonatkozásairól lásd Péter: *A magyar főúri politika fordulata*, 29–37.

³⁹ Pánek, Jaroslav: *Jan Amos Comenius: zum politischen Denken und politischen Handeln*. In: Mack, Karlheinz (hrsg.): *Jan Amos Comenius und die Politik seiner Zeit*. Wien–München, 1992. 55–74., ide: 57., 63. A tanárok közül hivatkozik Alstedre (aki a bibliai tanítás és a világi tudomány összebékítését tűzte ki feladatául, így hozzájárulva, hogy Comenius ne a realitásból, hanem a metafizikából induljon ki), illetve Piscatorra (aki kiliasztikus víziói révén segítette elő, hogy a cseh pedagógus elfogadja ezen gondolkodásmódot).

⁴⁰ Comenius, Johannes Amos: *Lux in tenebris: Hoc est Propethiæ donum quo Deus Ecclesiam Evangelicam (in Regno Bohemiæ & incorporatis Provinciis) sub tempus horrendæ ejus pro Evangelio persecutionis, extremæque dissipationis, ornare, ac paterne solari dignatus est*. [Amsterdam], 1657. 47–49.

⁴¹ Várkonyi Gábor: *Dinasztikus politika Erdélyben 1640–1645*. In: uő. (szerk.): *II. Rákóczi György esküvője*. Budapest, 1990. 77–142., ide: 91–94.

nyával kötendő házasság tervét a fejedelmi család ejtette,⁴² két nyugati protestáns hercegnőt vettek számításba. Az egyik a nagyhatalmú orániai herceg lánya volt Németalföldről, a másik a „téli király” lánya, V. Frigyesé, Csehország rövid uralkodás után lemondani kényszerült uralkodójáé, aki a harmincéves háborúban pfalzi választófejedelemségét is elvesztette – hogy a vesztfáliai békében majd fia kapja vissza, igaz, jelentős területi veszteségek árán.⁴³

Az utóbbi terv valósult meg, és ezzel a házassággal Zsigmond Európa legnagyobb protestáns fejedelmi famíliáival került rokonságba: Pfalz, Brandenburg, Svédország és Oránia uralkodói családjai mind Henrietta rokonai voltak, sőt közéjük tartozott Anglia detronizált királyi családja, a Stuart dinasztia is. Kemény János nem tévedett, amikor azt az érvet hangoztatta, hogy a pfalzi ház restaurációja országa trónján világosan megmutatja, milyen jó kapcsolatokkal rendelkezik.⁴⁴

Az esküvőt két részletben tartották meg, és mindkettőn illusztris társaság vett részt. Májusban a sziléziai Krossenben a jelképes menyegzőn a vőlegényt Rhédey Ferenc képviselte, és részt vett rajta V. Frigyes özvegye, az új pfalzi választó, Károly Lajos, illetve a brandeburgi választófejedelem (a később Nagy Választónak nevezett Frigyes Vilmos) képviselői.⁴⁵ Sárospatakon júniusban történt meg a valódi esküvő. Bár Rákóczi Zsigmond panaszkodott a vendégek kis számára,⁴⁶ a körülményekhez képest nem kevés előkelőség jelent meg személyesen, vagy küldött követet. A pfalzi követeken kívül – fenntartásai ellenére – képviseltette magát a magyar király, és János Kázmér lengyel király mellett a moldvai vaj-

⁴² A terv eredetileg a lengyelországi királyválasztás kapcsán merült fel, Lupu ugyanis a lengyel–litván protestánsok vezetőjének, Janusz Radziwiłłnak apósa volt. I. Rákóczi György halálával azonban a tárgyalások megszakadtak (*Kemény János Önéletírása*. In: V. Windisch Éva (szerk.): *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. Budapest, 1980. 7–310., ide: 297–302.; Szilágyi Sándor: *Felső-vadászi Rákóczy Zsigmond*. Budapest, 1886. 91–92., 100.; Görög Ferenc: *A két Rákóczy György főnhatósági joga a két oláh vajdaság fölött*. Budapest, 1904. 40–41.). Az újabb kísérlet Lupu részéről jött: a moldvai vajda ugyanis minél előbb szeretne volna megsemmisíteni fegyverrel kikényszerített ígéretét, hogy lányát Bohdan Hmelnickij kozák hetman fiához adja, lásd II. Rákóczi György levelét Kemény Jánosnak (Dés, 1651. dec. 15.) Veress Endre (ed.): *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești X. Acte și scrisori (1637–1660)*. București, 1938. 236. A házassági ígéret kikényszerítéséről lásd Kentschynskyj, Bohdan: *Rebeldiplomati och vasallaktivism i Östeuropa vid 1600-talets mitt*. In: Karolinska Förbundets årsbok 1965. 10–33., ide: 27.; Gebei Sándor: *II. Rákóczi György erdélyi fejedelem külpolitikája (1648–1657)*. Eger, 1996. 51.

⁴³ Péter: *A magyar főúri politika fordulata*, 10–11.

⁴⁴ Kemény írása Rákóczi Zsigmond házassága ügyében ([1650 nyara]) Szilágyi Sándor (közread.): *Herczeg Rákóczy Zsigmond levelezése. VI. közlemény*. In: *Történelmi Tár*, 1890. 424.; Henrietta rokonságáról: Péter: *A magyar romlásnak századában*, 71–73., Schaab, Meinrad: *Geschichte der Kurpfalz II. Neuzeit*. Stuttgart–Berlin–Köln, 1992. 128–129.

⁴⁵ Frigyes Vilmos levele Rákóczi Zsigmondhoz (Tangermünde, 1651. máj. 7. [17.]) Szilágyi Sándor (közread.): *Herczeg Rákóczy Zsigmond levelezése. VIII. közlemény*. In: *Történelmi Tár* 1891. 82. A krosseni esküvőről lásd: Wendland, Anna: *Die Heirat der Prinzessin Henriette Marie von der Pfalz mit dem Fürsten Sigmund Rákóczy von Siebenbürgen: Ein Beitrag zur Geschichte der Kurhauses Pfalz-Simmern*. Neue Heidelberger Jahrbücher, vol. 15. (1906) 241–278., ide: 269–272. A két esküvő reprezentációtörténeti vonatkozásairól lásd tanulmányomat: *Rákóczi Zsigmond két esküvője*. In: Erdélyi Gabriella–Tusor Péter (szerk.): *Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin köszöntésére*. Budapest, 2007. (CD kiadás) 291–311.

⁴⁶ „Nem igen sok vendégünk leszen Magyar Országból, kin eleget búsulunk.” Rákóczi Zsigmond levele Bethlen Ferencnek (Sárospatak, 1651. jún. 19.) Kolozsvári Állami Levéltár Keresdi Bethlen-levéltár, másolata MOL Filmtár X 7315 (19049. doboz).

dától is érkezett követ.⁴⁷ Ugyanakkor sok meghívott lengyel főúr nem jöhetett el, mivel az esküvő éppen egy nagy lengyel–kozák összecsapás, a beresztecskói csata előestéjén zajlott. Ugyanez tartotta otthon magát a fejedelmet, illetve közvetlen tanácsadóit, Keményt és a Zsigmonddal egyébiránt nagyon közeli kapcsolatban álló Johann Heinrich Bisterfeldt is: bármelyik pillanatban várták Bohdan Hmelnyickij szövetségi ajánlatát.⁴⁸ A magyar arisztokrácia nagy része azonban részt vett a menyegzőn. Még a Rákóczi családdal nem különösebben szívélyes kapcsolatban álló és a bécsi udvarban fenntartott jó kapcsolatai miatt mind a fejedelem, mind Pálffy Pál nádor által gyanakodva figyelt felső-magyarországi főkapitány, Wesselényi Ferenc is részt vett az ünnepségeken.⁴⁹

A párt Comenius eskette, azzal a hivatalos indoklással, hogy ő volt az egyetlen a rendelkezésre álló papok közül, aki képes volt latinul és németül is beszédet tartani. Péter Katalin rekonstrukciója szerint azonban jelenléte egyben a Rákóczi Zsigmond körül formálódó Habsburg-ellenes szövetség szimbóluma is volt: a száműzött csehországi protestantizmust képviselte. A házasság Drabík és Comenius számára is jelentős fordulatot ígért. Drabík már 1650-ben, Comenius Magyarországra érkeztekor közölte vele, hogy látomása szerint Rákóczi Zsigmond magyar király lesz. Ugyanazon év folyamán több víziót is látott, melyekből az derült ki, hogy a „babiloni szajhát” egy keleti (Erdély), egy északi (Svédország) és egy nyugati hatalom (Franciaország) fogja eltörölni a föld színéről.⁵⁰ Az, hogy a svéd trónöröklést az 1650-es országgyűlés rendezte, és a Pfalz-Zweibrücken-i dinasztia öröklését helyezte kilátásba, azt eredményezte, hogy a látomásokban Franciaország helyét egyre inkább Pfalz vette át. Ezt az is elősegítette, hogy az apokaliptikus irodalomnak már voltak jól bejáratott hagyományai V. Frigyesel és a pfalzi uralkodócsaláddal kapcsolatban a harmincéves háború idejéből. Ráadásul a protestáns pfalziak logikusabban is illettek a képbe, mint a katolikus francia király.⁵¹ Így Rákóczi Zsigmond házassága Pfalzi Henriettával nagy változások eljövételét ígérte, hiszen az apokaliptikusok által megszabadítónak vélt három ország rokoni kapcsolatot alakított ki: Erdélyben a fejedelmi család egy tagja volt pfalzi, Svédországnak pedig trónörökösé származott innen (akit ráadásul Drabík társuralkodónak tekintett).⁵²

⁴⁷ Szilágyi: *Felső-vadászi Rákóczi Zsigmond*, 138–139. A bécsi udvar fenntartásait egy valószínűleg Lippay György érsek által írott levél fogalmazta meg II. Rákóczi György számára: Ismeretlen (Lippay?) levele II. Rákóczi Györgyhez (Nagyszombat, 1650. dec. 14.) Szilágyi Sándor (közread.): *Herceg Rákóczi Zsigmond levelezése. VII. közlemény*. In: Történelmi Tár, 1890. 614. A királyi követről: III. Ferdinánd levele Lorántffy Zsuzsannának (Bécs, 1651. ápr. 18.) MOL E 190 43. d. 5. t. 706. sz. A moldvai követről: Vasile Lupu levele Lorántffy Zsuzsannának (Iasi, 1651. ápr. 21.) MOL E 190 43. d. 5. t. 708. sz. Valószínűleg a Rákócziaknak Lupunál sokkal inkább elkötelezett havasalföldi vajda, Matei Basarab is reprezentálta magát.

⁴⁸ Kemény János levele Rákóczi Zsigmondnak (Nagyszöllös, 1651. jún. 15.) MOL E 190 27. d. 6361. sz. A lengyelek közül még a Rákócziakkal állandó kapcsolatban álló Wladyslaw Lubieniecki sem jött el, lásd levelét Rákóczi Zsigmondnak (Zboró, 1651. júl. 17.) MHHD XXIII. 76.

⁴⁹ II. Rákóczi György egy, az öccsének írott levelében nemes egyszerűséggel „praktikás ebnek” titulálja Wesselényit (Déva, 1650. júl. 4.) MOL E 190 25. d. 5818. sz. Pálffy Pál is panaszkodik rá, hogy Wesselényi a fejedelem ellen hangolja az udvart: levele II. Rákóczi Györgynek (Váralja, 1651. aug. 26.) MOL E 190 43. d. 5. t. 722. sz. Wesselényi jelenlétéről az esküvőn: levele II. Rákóczi Györgynek (Sárospatak, 1651. jún. 22.) MOL E 190 27. d. 6362. sz.

⁵⁰ Comenius: *Lux in tenebris*, 45–46. (1650. júl. 7-i látomás).

⁵¹ Comenius, *Lux in tenebris*, 47–49. (1650. szept. 8-i látomás).

⁵² Göransson, Sven: *Den europeiska konfessionspolitikens upplösning 1654–1660: Religion och utrikespolitik under Karl X Gustav*. Uppsala–Wiesbaden, 1956. 53. Károly Gusztáv Svédországban betöltött szerepét mások is fontosabbnak tartották, mint amilyen valóban volt. Bisterfeldt 1650-ben arról írt Rákóczi Zsigmondnak, hogy a svéd trónörökös a nürnbergi tárgyalások végeztével siet haza

A vizionáriust és híveit – úgy tűnik – még az sem zavarta, hogy a két pfalzi a választófejedelmi család 15. században különvált két ágából származott, vagyis meglehetősen távoli rokonok voltak.⁵³

Comenius az esküvő kapcsán szintén szükségét érezte, hogy írásban fektesse le gondolatait. Mint a Bibliában Nátán Dávidnak, most ő adott tanácsokat Zsigmondnak arra vonatkozóan, miként használja ki a házassággal előtte nyíló lehetőségeket. Így született meg a *Sermo secretus Nathanis ad Davidem* és folytatása, a *Sermo secretior secundus*. Comenius ötvözte az apokaliptikus gondolatvilágot saját, a világot tudás által megjobbítani szándékozó elképzeléseivel, és arra biztatta az ifjú fejedelmet, hogy az esküvőre érkező hősökkel vagy azok küldötteivel alakítsa meg a „*Secta Heroica Mundi reformatrix et beatrix*” társaságát, mely az ő vezetésével végül nemcsak a szomszédos népekről segíti le az Antikrisztus igáját, hanem a törökök megtérítésével az egész világot megszenteli majd.⁵⁴

Említettük, hogy Drabík nagy jelentőséget tulajdonított Károly Gusztáv trónörökös címének, és ezzel már mintegy el is könyvelte, hogy Svédország trónját a pfalzi dinasztia szerezte meg. Aligha tudott ugyan róla, de 1651-ben az események úgy alakultak, hogy csaknem igaza lett. Krisztina királynő ugyanis éppen ebben az évben szervezte először lemondását unokatestvére javára, amit augusztus 17-én jelentett be, bár nem sokkal később visszavonta. Károly Gusztáv bizalmasa, Bengt Skytte, – Runeby szerint – egyike volt annak a kevés embernek, aki tudta, mi készül. Nem rendelkezünk ugyan közvetlenül ezt bizonyító forrásokkal, ám elfogadható Runeby érve, hogy a közelgő uralkodóváltásról való ismeretei indokolhatták, hogy Skytte nem királynőjétől, hanem Károly Gusztávtól kért ajánlólevelet az erdélyi fejedelemehez.⁵⁵ Neki persze amúgy is több erdélyi kapcsolata volt, mint királyi unokatestvérének, hiszen az 1645-ös közös hadakozás alkalmával számos erdélyi főurat személyesen megismert, köztük Rákóczi Zsigmondot is.⁵⁶

A Károly Gusztávtól kért ajánlólevél elég fontos érv amellet, hogy Skytte útját ne a királynő képviselőtében tett, rejtett diplomáciai küldetesként értelmezzük. Runeby több más érvet is felsorol amellet, miért nem valószínű, hogy a svéd államtanácsost Krisztina küldte volna útjára. A svéd állami levéltárban semmiféle Skytte számára írt megbízólevél, még tit-

Krisztina koronázására és házasságuk elhálására (Gyulafehérvár, 1650. aug. 20.) Szilágyi Sándor (közread.): *Herczeg Rákóczy Zsigmond levelezése. VI. közlemény.* In: Történelmi Tár 1890. 442.

⁵³ Henrietta a Pfalz-Simmern ágból származott, míg Károly Gusztáv a Pfalz-Zweibrückenből, amely a 17. század elejére szinte teljesen elvesztette németországi birtokait, csak a jelentéktelen elzási Cleeburgt tudta megtartani (Englund: *Den ööverninnerlige*, 41.). Ettől függetlenül uralkodói címzésében továbbra is fenntartotta a pfalzi uralkodói címeket, és rendszeresen csak mint Pfalz-grafrá hivatkoznak rá a tudósítások.

⁵⁴ Comenius, Jan Amos: *Nátán bizalmas beszéde Dávidhoz.* In: Kovács Endre (szerk.): Comenius Magyarországon: Comenius Sárospatakon írt műveiből. Budapest, 1962. 206–224.; lásd még: Rácz: *Comenius Sárospatakon*, 114–119.; Runeby: *Bengt Skytte, Comenius och abdikationskrisen 1651*, 373–374.

⁵⁵ Runeby: *Bengt Skytte, Comenius och abdikationskrisen 1651*, 375.

⁵⁶ *Kemény János önéletrása*, 284.; lásd még: Rosengren, Hilding: *Karl X. Gustaf före tronbestigningen: Pfalzgreven intill tronföljarvalet 1649.* Uppsala, 1913. 173–175.; Kármán Gábor: *A fejedelemség és a svédek: Lennart Torstenson emlékirata 1645-ből.* In: Takács Péter (szerk.): *Fejedelmek, forradalmak, vasutak: Tanulmányok Erdély történetéből.* Debrecen, 2000. 115–160., ide: 124–132. Udvariassági leveleket Károly Gusztáv sózrványosan a későbbiekben is kapott a Rákóczi család különböző tagjaitól: Rákóczi Zsigmondtól (Segesvár, 1646. február 27.), illetve II. Rákóczi Györgytől (Gyulafehérvár, 1650. július 25.) RA Stegeborgssamlingen E 184, illetve E 173.

kos instrukció sem maradt fenn.⁵⁷ Bár a svéd főúr rendszeresen beszámolt királynőjének erdélyi utazásáról, ez még nem bizonyítja, hogy az ő küldötte volt, hiszen ha Skytte – akár milyen okból – egy svéd–erdélyi szövetség létrehozásán fáradozott, ennek szükségességéről éppen Krisztinát kellett meggyőznie, így érdekei azt szolgálták, hogy tudósítsa királynőjét. A királynői megbízás ellen szól az is, hogy míg mások, akiknek Skytte írt (elsősorban is Károly Gusztáv) válaszoltak neki, Krisztina neki írt leveléről nem tudunk, sőt bécsi követének, Matthias Biörenklounak küldött instrukciójában sincs utalás arra, hogy esetleg valamit tudatnia kellene a vele állandó kapcsolatban álló tanácsúrral.⁵⁸ A viszony ráadásul – amint a jönköpíngi kinevezés is mutatja – ekkoriban legkevésbé sem volt harmonikus Skytte és Krisztina között: nem valószínű, hogy éppen egy kényesnek számító, titkos ügyet bízott volna rá.

A Runeby által felsorolt – elsősorban a források hiányával számoló – érveket kiegészíthetjük más, protokolláris jellegűekkel. Ha Krisztina küldeni akart volna valakit Erdélybe, aligha választ olyasvalakit, aki államtanácsosi hivatalt visel, és lehet róla tudni, hogy legalábbis régebben a királynő legbelsőbb köréhez tartozott. A vesztfáliai béketárgyalások összehasonlíthatatlanul fontosabbak voltak Svédország számára, mint Erdély együttműködési készségének felmérése, főkövetei azonban nem feltétlenül voltak tagjai az államtanácsnak: Johann Adler Salvius csak 1648-ban kapta meg a kitüntető címet.

A Runeby által javasolt alternatív magyarázat a következő: Bengt Skytte valamilyen módon kapcsolatban állt Comenius körével, és az ő Rákóczi Zsigmond házasságkötésével felerősödő apokaliptikus várakozásai miatt tartotta szükségesnek, hogy Erdélybe utazzon. A bizonyítás nehézségét az jelenti, hogy semmilyen közvetlen adat nem áll rendelkezésünkre arról, hogy Skytte kapcsolatban állt volna akár Comeniusszal, akár Drabíkkal. Egyes tényezők azonban Runeby értelmezése mellett szólnak.

Bengt Skytte és Comenius életútja számos helyen találkozik, és tudományról alkotott elképzeléseik között egyértelmű rokonság tapasztalható. A vallon származású fegyvergyáros, Louis de Geeren kívül Comenius legnagyobb svédországi támogatója éppen Bengt apja, Johan Skytte volt. Bengt maga is panszofisztikus elképzeléseket dédelgetett. Az 1640-es években már elkezdte idős éveiben egyedüli elfoglaltságává váló nyelvészeti tanulmányait, és életének későbbi szakaszában dédelgetett terve, a brandenburgi választónak javasolt *Szophopolisz* (a tudósok városa) felállítása is rokonítja elképzeléseit Comeniussal.⁵⁹

⁵⁷ A stockholmi Riksarkivet Riksregistraturet gyűjteménye tartalmazza a király nevében írott összes kimenő levelet. A gyűjtemény iratai – legalábbis a Krisztina uralkodásától datáltak – átvészelték a viharos periódusokat, így az instrukció hiánya meglehetősen erős érvnek számít, még akkor is, ha ismerünk eseteket, amikor egyes királyi levelek valamilyen okból mégsem kerültek bejegyzésre. Ez történt például X. Károly Gusztáv Erdélybe küldött követének, Sternbachnak és Wellingnek Frauenburg, 1656. szept. 2[12]. dátummal írott levelével is, amely nem szerepel a Riksregistraturreben, holott a követek kézhez kapták – hivatkoznak rá Radnót, 1656. nov. 26. / dec. 6-i levelükben (RA Transsylvanica vol. 2. nr. 15., kiadva EÉKH II. 189.).

⁵⁸ Krisztina levele Biörenklounak (lásd: 11. jegyzet); Károly Gusztáv levelei Bengt Skyttehöz (Borgholm, 1651. dec. 6. [16.] és dec. 13. [23.]) RA Stegeborgssamlingen E 102.

⁵⁹ Runeby: *Bengt Skytte, Comenius och abdikationskrisen 1651*, 366. Skytte, illetve Comenius a londoni Invisible College-dzal fenntartott kapcsolatairól: Grape: *Comenius, Bengt Skytte och Royal Society*, 328. A Szophopolisz tervéről: Arnheim: *Freiherr Benedikt Skytte*, 85–99.; Lindroth: *Svensk lärdomshistoria. II.*, 170–171. Hátramaradt kézírata, amely a *Sol praecipuarum linguarum subsolarium* címet viseli, Lindroth szerint némileg kaotikus nyelvelméleti fejtegetés, mely jól mutatja szerzője érdeklődését a platonista–misztikus gondolatvilág iránt. 1660–61-ből arra is vannak adataink, hogy Skytte a Comeniusszal rendszeres levelezésben álló Samuel Hartlibbal is felvette a kapcsolatot és panszofista terveit vele is meg akarta vitatni. Hartlib leveleiből azonban úgy tűnik,

Runeby állítása szerint Skytte elég megbízható értesülésekkel rendelkezhetett arról, mi történik Erdélyben, és milyen várakozásokkal tekintenek a fejedelemség felé azok, akik elfogadták Drabík apokaliptikus vízióit. Ennek tudható be, hogy megpróbált a svéd udvarban közbenjárni: Krisztina királynő küldjön követet Rákóczi Zsigmond esküvőjére. Károly Gusztávnak ebben az ügyben írt memoranduma azonban nem érte el a kívánt hatást: a királynő csak egy szerencsekíváratokban bővelkedő levéllel köszöntötte Lorántffy Zsuzsannát ebből az örömteli alkalomból.⁶⁰ Skytte egy hónappal a levél elküldése után indult útnak, de amennyiben a házaspár köszöntése volt a célja, elkésett: Henrietta szeptember 28-án meghalt, valószínűleg vérhasban.⁶¹

Nemcsak Skytte életútja és az indulása előtti tevékenysége szól amellett, hogy kapcsolata lehetett a Comenius-körrel, de – ahogy Runeby felhívja rá a figyelmet – erre utalnak az utazás egyes részletei is. A svéd államtanácsos első ismert magyarországi megállóhelye Lednice volt, az a Rákóczi-birtok, ahol Drabík élt. Későbbi leveleiből kiderül, hogy legalább négy levelet küldött innen Svédország felé, de ezekből sajnálatos módon egyet sem ismerünk.⁶² Pedig érdemes lenne tudni, mi lehetett a levelekben, mert a legnyugatabbra fekvő Rákóczi-birtok mindenképpen kitérőt jelentett Skytte utazásában. A svéd politikus Bécsből érkezett,⁶³ és minden valószínűség szerint a Vág völgyében vezető úton haladt Sárospatak felé: ekkor azonban Lednice nem esik útba. Még az sem indokolhatta volna a kitérőt, hogy a Rákócziak birtokán akart megszállni, hiszen ezt a Vág menti Beckón vagy Puhón egyaránt megtehetette volna. Elfogadhatónak tűnik tehát Runeby feltételezése – aki anélkül fogalmazza azt meg, hogy figyelembe vennie: Lednice nem esett automatikusan Skytte útjába –, hogy az állomás beiktatásának célja a Drabíkkal való személyes találkozás volt. Ráadásul Skyttét az a Klobusiczky András kísérte útján, aki a Rákócziak udvarában Comenius – és a cseh pedagógus-gondolkodó írásai szerint az általa propagált apokaliptikus elképzelések – legfőbb támogatója volt.⁶⁴

az angol tudós korábban nem ismerte Skyttét: az 1650-es évek elején létező Comenius–Skytte kapcsolatra ez tehát nem szolgáltat bizonyítékot. Lásd Crossley, James (ed.): *The Diary and Correspondence of Dr. John Worthington*. Manchester, 1847. I. 245, 257, 294. Újrakiadása: HP.

⁶⁰ Krisztina levele Lorántffy Zsuzsannának (Stockholm, 1651. máj. 31. [jún. 10.]) RA RR. Skytte memorandumáról lásd Runeby: *Bengt Skytte, Comenius och abdikationskrisen 1651*, 368.

⁶¹ Lorántffy Zsuzsanna levele Klobusiczky Andrásnak (Sárospatak, 1651. szept. 28.) Szilágyi Sándor: *Lorántffy Zsuzsanna jelentése Herczeg Rákóczi Zsigmondné haláláról*. Történeti Lapok, 3. évf. (1876) 432. Temetése viszont csak december 12-én volt (Skytte levele Krisztinához (lásd 9. jegyzet)).

⁶² Utal rájuk Krisztinához (lásd 9. jegyzet) és Axel Oxenstiernához küldött leveleiben (Sárospatak, 1651. okt. 29.) EÉKH I. 200. (eredetijét nem találtam meg); Skytte levele Salviushoz (lásd 22. jegyzet), sőt Károly Gusztáv biztos, hogy meg is kapta a lednicei levelet: levele Skyttéhez (Borgholm, 1651. dec. 6. [16.]) RA Stegeborgssamlingen E 102.

⁶³ Innen is küldött levelet királynőjének, amelyet szintén nem ismerünk, csak közvetve: Bengt Skytte Krisztinának szóló leveleinek egy része a Riksarkivetben egybekötve, RA Transsylvanica vol. 1. nr. 90–92. szám alatt található, a kötet első oldalán korabeli feljegyzés olvasható a meg nem érkezett levelekről, melyek közül első a Bécsből, második a Lednicéről október 3-án küldött. Ezeken kívül még két, Tasnádról és Gyulafehérvárról írott levél hiányáról számol be; az előbbi a Riksarkivet egy magángyűjteményében megtalálható: Skytte levele Krisztinának (lásd 22. jegyzet).

⁶⁴ Comenius érkezésekor, 1650-ben Klobusiczky ajánlotta levelében Rákóczi Zsigmondnak (Eperjes, 1650. máj. 10.) Szilágyi Sándor (közread.): *Herczeg Rákóczy Zsigmond levelezése. V. közlemény*. In: Történelmi Tár 1890. 245.; és a későbbiekben Drabíkot is többször segítette, hogy fogadást eszközöljön ki a Rákócziaknál: Kvacsala: *Bisterfeld János Henrik élete*, 128.; Rácz: *Comenius Sárospatakon*, 109. Lásd még: Karšai, František: *Jan Amos Komenský a Slovensko*. Bratislava, 1970.

A Runeby által felsorolt érvek mellé újabbat sorakoztathatunk, ha megnézzük, miképpen változik meg Skytte leveleinek hangvétele Rákóczi Zsigmond halála után. Míg előtte minden leveléből sugárzik a svéd–erdélyi együttműködésbe vetett hit, és egymás után sorjáznak az érvek egy katolikus-ellenes háború megindítása mellett, az 1652 februárja után írott levelek már sokkal pesszimistábbak. Ennek oka természetesen az is lehet, hogy tárgyalópartnerei, Matei Basarab, illetve Jean De la Haye sokkal kevésbé voltak meggyőződve egy hasonló háború esélyeiről, mint a Rákócziak – elsősorban a fejedelem. Az apokaliptikus alapú politizálás képviselői azonban általában is arra kényszerültek, hogy a Zsigmond halálával megváltozott politikai helyzetben újrafogalmazzák álláspontjukat, és valószínűleg ez a bizonytalanság is közrejátszott abban, hogy Skytte későbbi levelei mérsékeltabb hangot ütöttek meg.

*

Nils Runeby rekonstrukciója – amint az eddigiekben láthattuk – egyáltalán nem támadhatatlan. Sikeresen cáfolja azt a tételt, miszerint Skytte Krisztina királynő titkos követe lett volna. Ennek nemcsak a források hiánya mond ellent, de Skytte az udvarban elfoglalt, meglehetősen ingatag pozíciója és a követésekkel kapcsolatos protokolláris szempontok is arra mutatnak, hogy a svéd államtanácsos valóban saját szakállára vállalta az erdélyi – majd a konstantinápolyi – utazással járó nehézségeket. A rekonstrukció problémás része az ehelyett javasolt, a Comenius-körrel fenntartott kapcsolatokat előtérbe helyező értelmezés. Mert bár Runeby érvei önmagukban helytállóak, gondolatmenete mögül nagyon hiányzik legalább egy forrás, amely közvetlenül utalna a kapcsolatra e két 17. századi értelmiségi között. Hipotézisként elfogadhatjuk, ám messzemenő konklúziókat alighanem hiba lenne ráépíteni.

Ami Skytte a Rákócziakról szóló historiográfiában elfoglalt, a bevezetésben említett előkelő helyét illeti, azt az utazása motivációjával kapcsolatban fennmaradó bizonytalanság nem befolyásolja. Mert akármennyire is propagandisztikus céllal írta leveleit, az azok által közvetített képet mégis hitelesnek fogadhatjuk el. A II. Rákóczi György által felsorolt érvek – hogy tudniillik miért számíthatna a Habsburgokkal folytatandó háború esetén széleskörű támogatásra – más forrásból is ismertek. Ha az oszmán vazallusi helyzet elfogadásának nem is volt tömeges támogatottsága a királyi Magyarországon, az biztosan felmerült egyes politikusokban.⁶⁵ Ugyancsak tény volt a magyar király és a rendek közötti állandó feszültség, többek közt az örökös királyság kérdésében, illetve a közeledés az erdélyi fejedelmi család és a magyarországi katolikus főurak között – ebben az időben került sor a Rákócziak és Pálffy Pál közti egyeztetésekre.⁶⁶ És Rákóczi György háborús készségét más, sajátkezű források is tanúsítják. Egy évvel korábban, 1650 nyarán így írt öccsének: „Az imperiumi békesség, adja Isten, múltak el és kezdjenek a hadakozáshoz.” Jámbor kívánságát még azzal a hírrel is megtoldotta, hogy Trautmansdorff halálával a bécsi udvarban a jezsuiták tanácsa fog érvényesülni, azok pedig „nem suadeálják a békességet”.⁶⁷ A fejedelem tehát – aki uralkodása kezdetétől fogva élénk figyelemmel kísérte a lengyel–kozák konfliktust, az esetleges beavatkozás lehetőségét is folyamatosan lebegtetve – agresszív külpolitikára készült. Bár

357. (német nyelvű összefoglalás); Kompolt, Pavol: *Ungarn in der politischen und diplomatischen Konzeption Jan Amos Komenskýs*. In: Mack, Karlheinz (hrsg.): *Jan Amos Comenius und die Politik seiner Zeit*. Wien–München, 1992. 80–84., ide: 83.

⁶⁵ Péter Katalin: *Zrínyi Miklós terve II. Rákóczi György magyar királyságáról*. Századok, 106. évf. (1972) 635–665., ide: 661–663.

⁶⁶ Péter: *A magyar romlásnak századában*, 81–103.

⁶⁷ II. Rákóczi György levele Rákóczi Zsigmondnak (Déva, 1650. júl. 4.) MOL E 190 25.d. 5818. sz.

nem valószínű, hogy Skyttéhez hasonlóan Drabík látomásai motiválták volna – fentebb említett levele megírásakor ezeket még nem ismerhette –, de csak a megfelelő alkalmat kereste, hogy apja nyomdokain maga is nagy, európai méretű háborúba induljon. Ezt pedig – mint köztudott – csak hat évvel később találta meg, országának nem kis szerencsétlenségére.

GÁBOR KÁRMÁN

An Attempt at Foreign Policy on Mystical Foundations? The Bengt Skytte's Journey to the Rákóczi in 1651–1652

The journey of the Swedish Councillor of State, Bengt Skytte to Hungary and Transylvania in 1651–1652 is well known in Hungarian historiography. Ever since the major part of his letters to Queen Christina were published in Hungarian translation at the end of the 19th century, he has been seen as a prominent source describing the foreign policy plans of George Rákóczi, Prince of Transylvania, and his brother Sigismund, who had a leading role in the politics of the Hungarian estates. Skytte himself was generally regarded as an envoy sent by Queen Christina to explore the possibilities of a co-operation between Sweden and Transylvania.

In 1963, Nils Runeby published an account of Skytte's journey, in which he argued that the Swedish Councillor was not sent by the Queen to Eastern Europe, but rather he came on his own initiative. He was influenced by the ideas of a radical Protestant group around Jan Amos Comenius that seen Sigismund Rákóczi's marriage with Henrietta Maria, the sister of the Elector Palatine, as a sign of the fulfillment of their dreams, a renewed Protestant co-operation against the Catholic Habsburgs. The present study is a critical re-reading of Runeby's thesis, contrasting it to – mainly Hungarian – sources that were not at his disposal at the time of writing. Runeby's theory that Skytte was not the Queen's envoy seems to be well-founded, and the most probable hypothesis for the explanation of his journey is also the one offered by the Swedish scholar. Unfortunately, due to the lack of any data about the connection between Comenius and Skytte, the last word in this question remains to be told. Nevertheless, Skytte's information, supported by other contemporary evidence, remains an important source about the alternatives Transylvanian foreign policy had in the early 1650s.